

A dualizmus kori parlamentarizmus regionális nézőpontból*

PAP JÓZSEF

Abstract: Parliamentarism in the Age of Dualism from a Regional Perspective.

The study summarises the aims, methods and key findings of the research project “Parliamentarism in the Age of Dualism from a Regional Perspective,” conducted between 2020 and 2025. The project examined Hungarian parliamentarism in the Dualist era not only at the level of national institutional history, but within the regional framework of county and urban elite structures and the activity of nationality political actors. On the basis of a unified protocol, the research team created a relational database covering several thousand office-holders, which made it possible to trace the temporal alignment of administrative careers as well as kinship, social and political networks, and provided a foundation for network analysis. The county- and city-level case studies demonstrate that, despite the progress of modernisation and professionalisation, the local political-administrative elite remained for a long time a closed group, largely of noble origin, which—through kinship ties and electoral distortions—restricted the political representation of the nationalities. The strategies of the Romanian and Slovak national elites ranged between confrontational and cooperative models, while their parliamentary presence was realised through multiple channels. The results of the project, published in the form of monographs, edited volumes and a methodological handbook, contributed to a reinterpretation of the regional dynamics of the political system in the Dualist period and, at the same time, offer a transferable model for elite studies concerning other periods and regions.

Keywords: Dualist-era parliamentarism, regional elite, archontology, political representation of nationalities, network analysis, professionalization

* A tanulmány elkészítését az NKFIH (OTKA) K 134378 azonosítószámú, a „Dualizmus kori parlamentarizmus regionális nézőpontból” című pályázat támogatta.

Áttekintés a kutatás céljairól, folyamatáról és eredményeiről

„A dualizmus kori parlamentarizmus regionális nézőpontból” című kutatás 2020 és 2025 között valósult meg. A kutatás célja az volt, hogy a dualizmus kori magyar parlamentarizmust ne csupán országos szinten, intézménytörténeti szempontból vizsgálja, hanem a helyi és regionális elitek egymással való összefüggéseit is feltárja. Ennek érdekében a kutatás első szakaszában a kutatómódszertani alapok lefektetésére került sor. Kidolgoztuk a személyek azonosításának és a hivatali időszakok egységes rögzítésének protokollját, meghatároztuk a forrásfeltárás prioritásait, és létrehoztunk egy olyan relációs adatbázist, amely képes kezelni a tisztségviselés párhuzamos és egymást követő formáit, a többszörös szerepvállalást, valamint a karrierutak időbeli illeszkedését.

Már az első év végére látványos eredmények születtek: 1848-tól 1918-ig csaknem nyolcezer hivatalt viselő személyt és tizenháromezer betöltött pozíciót azonosítottunk. Számos vármegye – például Máramaros, Szatmár, Árva, Turóc, Liptó, Bihar, Sáros és Zemplén – esetében sikerült a tisztségviselői ciklusok kezdetét és végét a források adta pontossággal meghatározni, Zemplénben és Máramarosban pedig a tisztségviselők családi kapcsolatrendszerének feltárását is megkezdjük. A városi szintéren Késmárk, Losonc, Besztercebánya, Rozsnyó, Rimaszombat, Eger, Nagyvárad, Máramarossziget, Szatmárnémeti, Kolozsvár és Brassó tisztségviselőinek archontológiáján dolgoztunk. Bár 2021-ben a COVID19-járvány a levéltári kutatást korlátozta, a sajtóanyagok és nyomtatott források intenzív feldolgozásával, valamint a digitalizált forráscsoportok hasznosításával sikerült fenntartani a munka ütemét. A Hajnal István Kör éves konferenciáján módszertani előadásokban számoltunk be a standardizálási törekvésekről.

2022-ben a hangsúly az adatok standardizálásán és elemzésén volt. A tisztségviselők zömét addigra már azonosítottuk, így ekkor a hivatali idők finomhangolását, a párhuzamos vagy eltérő névalakok egyeztetését és a redundanciák kiszűrését végeztük el. Ebben a fázisban fontosnak tartottuk, hogy a saját munkánk során kidolgozott adatrögzítési és elemzési elveket közkinccsé tegyük. Pap József munkájaként elkészült és megjelent egy gyakorlati kézikönyv,¹ amely lépésről lépésre rögzíti az adatbázis-építés módszertanát, a források kritikus használatának elveit, valamint a rokonsági és munkakapcsolatok rögzítésének szabályait. „A programozó történész” blogon² Ballabás Dánielnek folyamatosan jelentek meg kutatómódszertani-informatikai tárgyú írásai (összesen 31). Kutatási eredményeinket beépítettük az oktatásba. 2022-ben átalakítottuk az egri történelem MA képzést. A digitális társadalomtörténet specializáció képzési tervében hangsúlyosan megjelennek a kutatási és módszertani eredményeink. (<https://digitalistortenelem.hu/>)

¹ Pap 2022a

² <https://aprogramozotortenesz.hu/> – utolsó letöltés: 2025. november 30.

A második év során többek között Sátoraljaújhelyen, Szatmárnémetiben, Besztercebányán, Losoncon, Késmárkon, Poprádon és Rozsnyón végeztünk adatgyűjtést. 2022-ben tartottunk a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárával közösen „A rang kötelez” című konferenciát Egerben.³ Az év végére a publikációs jegyzékünk már két önálló kötetet és 27 tanulmányt számlált (magyar és idegen nyelvű közleményeket vegyesen).

2023-ban a kutatás a szintézis szakaszába lépett. Az addig felhalmozott adattömeg és a standardizált módszertan lehetővé tette, hogy a regionális elit és parlamentarizmus viszonyát konkrét tematikus tanulmányokban vessük össze. Ekkor jelent meg a Kelet-Közép-Európai Történelmi Tanulmányok folyóirat „Utak a Tisztelt Házba”⁴ címet viselő tematikus száma, amelyben több tanulmány elemezte a helyi és országos elit találkozási pontjait, a rekrutációs csatornákat és a politikai integráció lépcsőfokait. Emellett az Eperjesi Egyetemmel közösen egy angol nyelvű tanulmánykötetet is kiadtunk,⁵ amely a nemzetközi olvasóközönség számára is hozzáférhetővé tette munkánk főbb megállapításait.

A 2023-as év a monográfiák terén is kiemelkedő volt: a kutatócsoport két tagja elkészítette saját munkáját,⁶ miközben további kéziratok is a véglegesítés fázisába érkeztek. A levéltári és könyvtári kutatás földrajzi horizontja tovább szélesedett – a bécsi, göteborgi, kolozsvári, kassai és nagyszebeni gyűjtőutak új dokumentumcsoportokat hoztak a látókörünkbe. Az év végén megtartott műhely-konferenciánkon⁷ már a munka záró szakaszának ütemezését határoztuk meg, és konkretizáltuk további publikációs elképzeléseinket. A konferencia levezető elnökei Gyáni Gábor és Cieger András voltak, akik értékelték kutatásaink eredményeit. A harmadik év végére a publikációs teljesítmény négy önálló könyvre és 41 tanulmányra bővült, utóbbiak közül 19 idegen nyelven jelent meg.

2024-ben a kutatás záró szakaszához érkezett. Ebben az évben három új monográfia látott napvilágot, amelyek a dualizmus kori regionális elit különböző aspektusait mutatták be: az észak-magyarországi városok etnikai-politikai átalakulásait,⁸ Kolozsvár várospolitikáját és a brassói szász vezetői elit érvényesülési stratégiáit.⁹ Megjelent továbbá a 2022-ben Egerben tartott konferencia szerkesztett tanulmánykötete is, amely szerkezeti és stílárius egységben mutatta be a rendiség és a modern politikai kultúra

³ <https://ujkor.hu/content/a-rang-kotelez-rendisegtorteneti-konferencia-az-eszterhazy-karoly-katolikus-egyetemen> – utolsó letöltés: 2025. november 30.

⁴ Pap (szerk.) 2023.

⁵ Pap – Konyova (szerk.) 2023.

⁶ Berecz 2023a; Bozó-Szücs 2023.

⁷ <https://uni-eszterhazy.hu/tortenelem/dualizmus-kori-parlamentarizmus---regionalis-nezopontbol> – utolsó letöltés: 2025. november 30.

⁸ Bóna 2024a.

⁹ Ferenczi 2024; Nagy 2024.

találkozási pontjait.¹⁰ A négyéves pályázati ciklus végére összesen hét monográfia és egy szerkesztett kötet született, a könyvfejezetek és folyóiratcikkek száma pedig 53-ra nőtt (ezek közül 21 idegen nyelven jelent meg).

2024 második felében egyéves hosszabbítást igényeltünk, a megmaradt anyagi források ugyanis lehetővé tették, hogy a további kutatás mellett egy újabb jelentős konferenciát szervezzünk meg. 2025. május 29–30-án került sor Egerben „A (köz-) igazgatás és a (köz-)szolgálat története Magyarországon a késő középkortól a 20. századig. A familiaritás átalakulásától a modern bürokráciáig” című konferenciára, melyet a Magyar Történelmi Társulattal és az MNL A magyarországi rendiség politikai kultúrája (1526–1848) kutatócsoporttal (NKFI K 143017) közösen rendeztünk.¹¹ A konferencián közel 70 előadás hangzott el. Részben kutatócsoportunk munkájának eredménye lesz a konferencia kötete, az ebbe szánt tanulmányok a kutatócsoportunk tagjainak részéről már elkészültek. A tanulmányok leadási határideje azonban 2026. február 28., így a kötet csak 2026 első félévében fog megjelenni. Publikációs teljesítményünk, mely messze meghaladja a vállaltakat, ezzel a kötettel lesz teljes. Ezen kötet mellett még további öt tanulmány megjelenése várható a pályázatra való hivatkozással, ezek azonban mind a beszámoló leadását követően fognak realizálódni.

Munkatervünk elkészítésekor úgy gondoltuk, hogy a hivatali adatok legjobb megjelenési formája a nyomtatott archontológia. Ennél azonban sokkal célravezetőbbnek tartjuk, hogy a hivatali adatainkat az MNL Névtér-projektjébe integráljuk, ami biztosítja, hogy az összegyűjtött személyi adatok és metaadatok a közgyűjteményi rendszerben fenntartható módon, hosszú távon hozzáférhetővé váljanak a szakmai közösség számára.

A kutatás tudományos eredményeihez szorosan kapcsolódik a képzési és tudományos hatás. Az összeállított adatbázis és a módszertani kézikönyv a BA-, MA- és PhD-képzés anyagává vált az Eszterházy Károly Katolikus Egyetemen. Az adatbázist más közösségen alkalmazva több OTDK-dolgozat is készült, Bóta Anna 2025-ben pedig egy első helyezést is elért. A kutatócsoport tagjai közül Szabó Zsolt megvédte disszertációját, mely a máramarosi vármegyei elit összetételét vizsgálta a 18. század végétől a 20. század elejéig. Szilágyi László és Ballabás Dániel kutatási eredményei alapján habilitációra készül. Pap József pedig a kidolgozott módszertan segítségével folytatja az adatgyűjtését, és ennek alapján tervezi az akadémiai doktori disszertációjának elkészítését. A 2025-ös közigazgatás-történeti konferencián született meg fiatal kutatókban az a gondolat, hogy a tisztviselői elittel foglalkozó kutatásokat térben (jelenleg létező kutatócsoportok) és időben (rendi időszak – dualizmus kora) össze

¹⁰ Berecz – Kristóf (szerk.) 2024.

¹¹ <https://uni-eszterhazy.hu/cms/tartalom/megtekint/a-familiaritas-atalakulasatol-a-modern-burokraciaig> – utolsó letöltés: 2025. november 30.

kellene hangolni. Ennek eredménye az „Archontológia és prozopográfia a vármegyei elitkutatás szolgálatában, 1715–1848” címet viselő, 2025. november 13-án Pécsen megrendezésre kerülő konferencia, mely konkrétan nem kapcsolódik kutatásunkhoz, de annak egy hatásaként is lehet rá tekinteni.

A fentieket összegezve megállapítható, hogy a kutatócsoport teljesítette kitűzött céljait. Létrehozta és működteti mindazokat a módszertani kereteket, amelyek révén a dualizmus kori parlamentarizmus regionális dinamikája számszerűen és hálózati módszerekkel elemezhetővé vált. A feldolgozott megyei és városi archontológiákra építve olyan szintetizáló publikációs portfólió született, amely egyszerre szolgálja a hazai tudományos diskurzust és az összehasonlító nemzetközi történetírás igényeit. A hálózatelemzési esettanulmányok,¹² a monográfiák sorozata és a szerkesztett kötetek mind azt jelzik, hogy az adatbázis nem csupán adatgyűjtemény, hanem egy valódi értelmező platform: képes megmutatni, hogyan kapcsolódik egymáshoz a lokális hivatalnoki világ és az országos parlamenti tér, milyen utakon jutnak el az egyes szereplők a „Tisztelt Házba”, és milyen családi, patronázs- vagy intézményi hálózatok rajzolódnak ki e folyamat hátterében. Munkánk így nemcsak egy korszak alaposabb megértéséhez járult hozzá, hanem átvihető módszertani mintát is nyújt a későbbi kutatások számára – legyen szó más régiókról vagy akár más történeti korszakokról.

Kutatási eredmények részletes bemutatása

A munkában részt vevő kutatók kutatási területei és publikációs eredményei – a módszertani jellegű publikációkat most figyelmen kívül hagyva – két nagyobb csoportba – országos és lokális – sorolhatók. Az országos politikai eliten belül két kérdéskör került elemzésre: a főnemességgel Ballabás Dániel, Tóth-Barbalics Veronika és részlegesen Pál Judit foglalkozott. A nemzetiségek országos képviseletével, a nemzetiségi pártok képviselőjelöltjeivel és képviselőivel Vlad Popovici, Vörös László és Pap József. A lokális elitre vonatkozó kutatásnak szintén két alcsoportja volt. A vármegyéek, székek hivatalnokai Bóna László, Pál Judit, Pap József, Szabó Zsolt, Szendrei Ákos és Szilágyi László, a városi tisztviselők pedig Berecz Anita, Bozó-Szűcs Diána, Ferenczi Szilárd, Nagy Andor, Szendrei Ákos és részben Pap József kutatásainak jelentették a terepét. A beszámoló következő részében ezeket a kutatásokat foglaljuk össze a tematikus egységeknek megfelelően.

A kutatási tervünk szerint elsősorban a szlovákok és a románok által lakott területekre koncentráltuk a vizsgálatainkat, a városok esetében azonban német és magyar lakosságú települések is bekerültek a kutatásba. A vizsgálandó területeinket előzetes

¹² Ballabás 2020; 2023a; Pap 2025a.

eredményeink alapján választottuk ki. Észak-Magyarországról Árva, Liptó, Turóc (a szlovák nemzeti mozgalom tradicionális központjait), Sáros és Zemplén vármegyéket (multietnikus és multikonfesszionális jellegű terület) választottuk. Mellettük Losoncot és Rozsnyót, a nyelvhatáron lévő, önálló képviselőküldési joggal nem rendelkező településeket, valamint Besztercebányát és Késmárkot, két német identitású, jelentős szlovák lakossággal bíró, a nyelvhatáron túl található várost vizsgáltuk. Máramaros, Szabolcs és Szatmár román, magyar és ruszin vegyes lakosságú vármegyei mellett a főispánokkal és a Román Nemzetiségi Párt lokális politikájával foglalkozó kutatások Erdély egészére és a románok által vegyesen lakott egyéb területekre is kiterjedtek.

A kutatás ugyan regionális súlyponttal bírt, az eredmények bemutatását azonban az országos szinttel kezdjük, és ezt követően térünk át a regionális tapasztalatokra.

Országos politikai elit

Főnemesség

A dualizmus kori főnemességnek a kutatásba való bevonását az tette indokolttá, hogy ez a csoport hagyományos pozíciói – elsősorban az országos főhivatalok, a főispáni beosztás, kevésbé a főrendiházi tagság –, valamint birtokai segítségével befolyásolhatta a lokális elit alakulását. Főispánként a kormány irányvonalát közvetítették, birtokosként pedig a választások eredményére gyakorolhattak hatást.

Pál Judit már hosszú ideje foglalkozik a dualizmus kori erdélyi főispánokkal. Kutatásait az utóbbi években országos szintűre szélesítette. Kutatási témánk szempontjából a legrelevánsabb publikációiban az arisztokrata főispánok térbeli megoszlását és vagyoni helyzetét (földbirtok) vizsgálta. A pozíciók regionális mintázata ugyan nem mutatott korrelációt sem az örökös főispánság intézményével, sem a nagybirtok, sem a kimondottan arisztokrata nagybirtok arányával, de térképén jól látható, hogy az arisztokrata főispánok néhány régióban koncentráálódtak: Erdély, Észak-Magyarország középső része, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és a Dunántúl egy része, míg délen, az egykori hódoltsági területeken igen alacsony az arányuk. Szintén érdekes eredménye a kutatásnak, hogy az arisztokrata főispánok birtoknagysága jelentősen csökkent a korszak végére. Prozopográfiai megközelítésű tanulmányában külön vizsgálta az erdélyi főispánok állományában az első világháború alatt és után bekövetkezett változásokat. Kimutatta, hogy már 1918 őszén részleges elitcserére történt, az újonnan kinevezett főispánok egy része egészen más társadalmi és családi háttérrel rendelkezett, mint elődeik. Az 1918–1919-es hatalomváltást követően pedig a magyar főispánok helyét román prefektusok foglalták el, akik rendelkeztek ugyan a szükséges képesítéssel, de önkormányzati tapasztalatuk nem volt.¹³ Legutóbbi publikációja a főispánok

¹³ Pál 2023a.

nyugdíjképességének változását mutatta be. A tanulmány egyrészt feltárta azt a folyamatot, melynek során a főispáni megbízatás egyre inkább hivatallá változott. Mivel azonban mindig megőrizte politikai, bizalmi jellegét, nehezen lehetett beilleszteni a folyamatos szolgálati időt megkövetelő nyugdíjrendszerbe. A tanulmányban idézett példák pedig felhívják arra a figyelmet, hogy a jövedelmi viszonyok tekintetében milyen tagolt volt a főispánok és az arisztokrata főispánok csoportja. A nyugdíj pedig még az arisztokraták egy részének is fontos egzisztenciális kérdést jelentett.¹⁴

Ballabás Dániel a dualizmus kori hitbizományok 1848 és 1918 közötti történetét vizsgálta, különös tekintettel e sajátos nagybirtokforma társadalmi-gazdasági szerepére és jogi státuszára. Kutatásainak fő eredményeit egy készülő monográfiában foglalja össze (a kézirat jelenleg mintegy 520 oldal terjedelmű, körülbelül kétharmad részben elkészült állapotban van). Ballabás Dániel feltárta a hitbizományokról szóló közbeszéd alakulását a reformkortól a dualizmus végéig, valamint a téma historiográfiai hátterét is feldolgozta.¹⁵ Levéltári források és korabeli statisztikák feldolgozásával, kvantitatív és kvalitatív módszerek kombinálásával elemezte a hitbizományok alapításának folyamatát: az alapítólevelek tartalmát, az engedélyezési eljárást és annak költségeit, a hitbizományok számának időbeli alakulását és területi eloszlását, illetve a hatósági ellenőrzés mechanizmusait. Eredményei számos ponton árnyalják a hitbizományokkal kapcsolatos hagyományos képet. Egyrészt rámutatott, hogy bár a dualizmus idején a hitbizományok ügye kiemelt figyelmet kapott a közéletben, a történészek eddig viszonylag kevés empirikus vizsgálatnak vetették alá. Gyakran csak a jogintézmény elvi sajátosságait említették, és kritikátlanul átvették a hitbizományok feltételezett negatív gazdasági-társadalmi hatásairól szóló vélekedéseket. Másrészt, a közhiedelemmel szemben – miszerint a hitbizományok változatlan, elidegeníthetetlen birtoktömbök, amelyek nem oszthatók fel és nem idegeníthetők el, és generációkon át ugyanazon családban öröklődnek – a valóságban a hitbizományok története dinamikusan változó képet mutat. Harmadrészt, a kvantitatív elemzések azt mutatják, hogy a hitbizományok esetleges megszüntetése önmagában nem oldotta volna meg az agrártúlnépesedés problémáját. Bár elvileg növelhette volna a parasztság kezén lévő földterületet, hatása döntően lokális maradt volna, hiszen sok helyen a hitbizományi birtok jelentős része erdő vagy legelő volt, illetve a paraszti népesség sűrűsége így is magas maradt.¹⁶ Összességében arra a következtetésre jutott, hogy a dualizmus kori közvélemény és az utólagos történeti értékelés hajlamos volt túlbecsülni a hitbizományok társadalmi-demográfiai jelentőségét és azok megszüntetésének várható hatását.

¹⁴ Pál 2025.

¹⁵ Ballabás 2021.

¹⁶ Ballabás 2023b; 2023c; 2024a; 2024b.

Tóth-Barbalics Veronika kutatásai a magyar országgyűlés főrendiházának tag-ságára irányultak. Egy 2023-as tanulmányában¹⁷ rámutatott, hogy 1848 és 1918 között – pártok hiányában és a rendi korszakból tovább élő hagyományok miatt – a főrendiház ülésterme továbbra is a tagsági jogcímen alapuló, rendi eredetű ülésrend szerint tagolódott, bár az 1885-ös reform után néhány új (választott vagy kinevezett) tag megtarthatta eredeti ülőhelyét. Az 1885. évi reform több mint felére csökkentette a főrendiház létszámát, mely létszámcsökkenés nyomán 1885 után is az örökös tagok alkották a főrendiház abszolút többségét (~60%-át), és felülreprezentáltak voltak a vezető pozíciókban; a plenáris üléseken is ők vettek részt a legnagyobb számban, bár részvételi arányuk elmaradt súlyukhoz képest. Tóth-Barbalics Veronika vizsgálta továbbá az 1895–96-ban adományozott új örökletes főrendiházi tagokat (tíz család, 17 fő) és az ezt követően 1918-ig örökös jogért folyamodottakat (16 fő). Az új örökös tagok több mint egyharmada a kormánypárt korábbi országgyűlési képviselője volt, és többségük csak csekély aktivitást mutatott a főrendiház munkájában. Az adományozási kérelmek indoklásában olykor megemlítették ugyan a regionális kötődést (többnyire az illetők birtokainak földrajzi elhelyezkedését, amely biztosította a tagsági jog gyakorlását), de csak elvétve hivatkoztak a kérelmezők a vármegyei közéleti szerepre vagy a nemzetiségi kapcsolatokra. Az 1897-es és 1911-es Gazdacímtárak adatai azt mutatják, hogy e családok birtokai – melyek jövedelme messze meghaladta a tagsági jog fenntartásához szükséges cenzust – az ország különböző részein feküdtek. Mindez arra utal, hogy az új örökös főrendek kiválasztásában nem játszottak érdemi szerepet regionális szempontok.¹⁸

A kutatócsoport eredményeiből is látható, hogy a dualizmus kori magyar főnemesség szerepe továbbra is jelentős volt a vármegyék lokális politikai és társadalmi viszonyainak alakításában, de szerepük folyamatosan csökkent a korszak egészében. Ugyanis az arisztokraták főispánként, mint a kormány politikai képviselői, kulcsszereplői voltak a központi akarat helyi közvetítésének, valamint földbirtokosként a választások kimenetelére gyakoroltak hatást. Az általuk meghatározott politikai tér azonban földrajzilag nem illeszkedett azokhoz az országrészekhez, ahol birtokaik feküdtek. A közigazgatási hatalomból való kiszorulásuk fokozatosan történt, ami egyébként felvetette a nyugdíj intézményének szükségességét egy olyan beosztásban (főispán), ahol korábban erre rá nem szoruló bizalmi politikusok szolgálták a kormányzati hatalmat. Szerepüket a kortársak gyakran túlértékelték, amire kiváló példa a hitbizományok kortárs megítélése, melyek egyrészt korántsem voltak mereven statikus birtokformák, sőt történetük dinamikus változásokkal járt, és egyébként megszüntetésük sem jelentette volna a földéhség vagy bármilyen más társadalmi probléma érdemi megoldását.

¹⁷ Tóth-Barbalics 2023a.

¹⁸ Tóth-Barbalics 2023b.

Nemzetiségek országos képviselete

A témakör feldolgozása során két, a fentebb említett elemzett területeken jelentős szereppel bíró nemzetiséget – román, szlovák – érintő kutatást sikerült lebonyolítani. Emellett a nemzetiségek országos képviseletéről is elkészült egy összefoglaló könyvfejezet.

A román nemzetiséget érintő vizsgálatot Vlad Popovici végezte el. Kutatása rávilágított arra, hogy a Magyarországon élő román elit politikai stratégiái korántsem voltak egységesek. Vizsgálatai szerint nem beszélhetünk lineáris, homogén nemzeti ébredésről vagy küzdelemről a románság esetében, ugyanis a korszak román politikai vezetői megosztottak voltak. A nacionalista irányzat, élén a Román Nemzeti Párttal (RNP), következetes nemzeti programot hirdetett, elutasította az 1867-es kiegyezést, és hosszú időn át bojkottálta a magyar politikai rendszerben való részvételt. Ezzel szemben állt egy mérsékeltbb román vezetői csoport, amely a magyar hatóságokkal való együttműködést választotta, s úgy vélte, hogy a fennálló kereteken belül, lojalitás útján hatékonyabban védheti a román közösség kulturális és felekezeti intézményeit. A nacionalista sajtó ez utóbbi csoport tagjait sokszor „renegátnak” bélyegezte, árulónak vagy haszonlesőnek titulálva őket. Vlad Popovici azonban rámutatott arra, hogy a dualizmus kori román elit jelentős hányada valójában ebbe az együttműködő körbe tartozott. Ezek a „renegát” politikusok szoros kapcsolatokat építettek ki a vármegyei közigazgatás vezetőivel és a helyi magyar nemességgel.¹⁹ A román választópolgárok magatartása is változatos volt. Sokan a mindennapi érdekek (anyagi, gazdasági előnyök) alapján döntöttek, és nemegyszer magyar (vagy más nem román) jelöltekre szavaztak, ha az kecsegtetőbbnek tűnt számukra. Vagyis a választói magatartás sem volt egységesen nemzeti alapú. A politikai térben a hatalommal együttműködő és konfrontálódó román nemzetiségű jelöltekkel, elkötelezett és apatikus, közönyös választókkal vegyesen találkozunk. A lakosság egy része számára a nemzeti szempont sokszor másodlagos maradt. Vlad Popovici rámutatott arra a különbségre, mely a RNP vezérkarának radikalizmusa és a helyi elit integráltsága között húzódott. Míg az együttműködő román politikusok a vármegyei hatalmi struktúrák szerves részei voltak, addig a PNP nemzetiségi vezetői többnyire kívül rekedtek a vármegyei politikán. Az RNP vezéralakjai jellemzően értelmiségiek voltak (ügyvédek, papok, tanárok), akik saját közösségükben tekintéllyel bírtak, ám a vármegyei szintű erőforrásokhoz nem fértek hozzá. A korabeli román választói népesség társadalmilag igen gyenge volt: főként papokból, tanítókból és a lesüllyedő kisenemesség tagjaiból állt, tartós gazdasági bázissal rendelkező birtokos paraszt alig akadt közöttük. A választók műveltségi szintje is alacsony maradt (sokan írni-olvasni is alig tudtak), gazdasági kiszolgáltatottságuk

¹⁹ Popovici 2021; 2023; Popovici – Ovidiu [2026].

pedig sebezhetővé tette őket a befolyásolással szemben. Mindez azt eredményezte, hogy az RNP hangzatos nemzeti retorikája a gyakorlatban csak korlátozott hatást ért el.²⁰

Vlad Popovici összességében arra a következtetésre jutott, hogy a dualizmus kori román nemzeti elit gyengeségét nem csupán a választójogi korlátok és az állami diszkrimináció magyarázzák, hanem az is, hogy a nemzeti vezetők kevésbé integrálódtak a helyi hatalmi viszonyokba. Míg a „renegátok” pragmatikusan alkalmazkodtak a vármegyei politikai rendszerhez, és etnikumközi szövetségeket építettek ki, addig a nacionalisták sokszor merev ideológiai álláspontjuk miatt elszigetelődtek. A későbbi nemzeti történetírás ezeket a bonyolult viszonyokat leegyszerűsítette, a dualizmus kori román politikai életet erkölcsi harctérként mutatva be, ahol csak hősök és árulók voltak jelen. Vlad Popovici kutatása ezzel szemben visszaadja az 1867–1918 közötti román politikatörténet komplexitását, feltárva az együttműködés és ellenállás, az etnikai lojalitás és a gyakorlati érdekek közötti finom egyensúlyt.

Vörös László a szlovák nemzeti mozgalom és a Szlovák Nemzeti Párt (SzNP) dualizmus kori tevékenységét, elsősorban az 1900 utáni választásokon való részvételét elemezte. Kutatása három fő aspektust vizsgált. Először is elemezte az SzNP és a magyar államhatalom viszonyát. A dualizmus időszakában a magyar kormányok és hatóságok az összes szlovák nemzeti irányzatot – beleértve az egymástól eltérő árnyalatokat: a csehszlovakista fiatalokat, a katolikus populistákat és a turócszentmártoni konzervatívokat – egységesen államellenes, „pánszláv” törekvésként bélyegezték meg, amely szemben áll a magyar állam eszméjével. Ez a sztereotíp megközelítés határozta meg a kormányzat politikáját, amely jobbra represszív intézkedésekben nyilvánult meg. Paradox módon a hatósági fellépés egyik közvetett következménye éppen az lett, hogy a kormány által legveszélyesebbnek tartott csehszlovák irányzat erősödött meg a szlovák mozgalmon belül, miközben a hagyományos turócszentmártoni konzervatív vezetők fokozatosan háttérbe szorultak. Ez a belső erőviszony-változás kihatott az egyes frakciók választási stratégiájára is: az újonnan megerősödött fiatal, csehszlovák irányzat aktívabban vett részt a választásokon, szemben a passzivitásba vonuló konzervatívokkal.²¹

Másodsorban Vörös László a magyar választási rendszer sajátosságait vizsgálta, különös tekintettel a választási korrupció és a hivatali hatalommal való visszaélés jelenségére, illetve ezek hatására a nemzetiségi jelöltek esélyeire. Egy 2023-ban megjelent tanulmányában kimutatta, hogy a dualizmus kori választásokat átítató vesztegetés, megfélemlítés, zsarolás és egyéb visszaélések valamennyi szereplőre – így az SzNP-re is – hatással voltak. Még az ellenzéki vagy nemzetiségi jelöltek is rákényszerültek a korrupciós eszközök használatára a kampány során, mert a „játékszabályok” eleve ilyen

²⁰ Popovici – Raluca 2025.

²¹ Vörös 2021.

gyakorlatokat ösztönöztek. A választási küzdelmek költségei a dualizmus folyamán ugrásszerűen megnöttek; a magas anyagi teher és a politikai siker csekély valószínűsége elrettentően hatott a kisebb ellenzéki és nemzetiségi pártok indulóira, és hozzájárult ahhoz, hogy az SzNP sokszor visszafogottan vett részt a választásokon.²²

Harmadrészt Vörös László elemezte magát az aktív választási részvételt a szlovák nemzeti oldalon. Protopográfiai módszerrel vizsgálta azokat a jelölteket, akik az 1901., 1905., 1906., 1910. évi rendes választásokon, illetve az 1907–1908. évi időközi választásokon a szlovák nemzeti program képviselőjeként indultak. A jelöltek több szempont szerinti csoportosításával kirajzolódtak a sikeres és sikertelen indulás esélyeit meghatározó tényezők. Fontosnak bizonyult a jelölt származási kötődése az adott választókerülethez (születési hely vagy állandó lakóhely), a felekezeti egyezés a választókerület többségével, valamint a rokonsági kapcsolatok a helyi elit köreiben. Ezek a regionális és társadalmi beágyazottsági tényezők sokszor döntőbbnek bizonyultak, mint maga a politikai program. Az elemzés kitért a jelöltek foglalkozási hátterére is: vidéki, túlnyomórészt agrár jellegű kerületekben nagyobb eséllyel indult egy helyben ismert gazdálkodó vagy pap, mint egy kívülről érkező, ismeretlen városi értelmiségi. Vörös összevetette továbbá a győztes és vesztes SzNP-jelöltek által elért szavazatarányokat, és elemezte az SzNP központi bizottságának jelölésekkel kapcsolatos döntési mechanizmusait is. Mindezek alapján kutatása új megvilágításba helyezte a szlovák nemzeti mozgalom választási stratégiáit: rávilágított, hogy azokat erősen befolyásolták regionális, felekezeti és társadalmi tényezők, és hogy a szlovák nemzeti politika kénytelen volt alkalmazkodni a dualizmus magyar politikai rendszerének kihívásaihoz.²³

A nemzetiségek parlamenti reprezentációját Pap József tekintette át. A legújabb szerbiai, romániai és szlovákiai kutatási eredményekre támaszkodva feltérképezte a nem nemzetiségi pártokban szereplő, de nemzetiségi identitással rendelkező képviselőket is. Ilyen jellegű összefoglalás eddig Magyarországon nem született, hiszen tradicionálisan a nemzetiségi párti képviselőket vették számba mind Magyarországon, mind külföldön, ha nemzetiségi reprezentációról volt szó. Pap József az tapasztalta, hogy a nemzetiségek jelenléte a dualizmus első ciklusaiban volt a legmagasabb a magyar parlamentben, azonban ekkor sem képezte le a képviselők etnikai karaktere az ország etnikai adatait. A közjogi alapon szerveződő pártokban találta a legtöbb nemzetiségi háttérrel rendelkező képviselőt. Az 1870-es évek végén számuk csökkenni kezdett, aminek csak egyik oka volt a nemzetiségi pártok egyre nagyobb passzivitása. A századfordulóhoz közeledve a legnagyobb csoportot a szászok (németek) adták, de mellettük továbbra is jelentős szerb és román csoport volt jelen a parlamentben. A nemzetiségi pártok aktív politikai fellépése nem emelte meg jelentősen a nemzetiségi származásúak számát, ugyanis

²² Vörös 2020.

²³ Vörös [2026].

ezzel a folyamattal párhuzamosan zajlott a kormányzati és alkotmányos válság, amely a Szabadelvű Párt összeomlásához vezetett. A kormánypárti nemzetiségi politikusok általában kiestek a parlamentből, és a helyüket (nem feltétlenül azonos választókerületből) nemzetiségi párti nemzetiségi képviselők foglalták el, tehát megfordult az a tendencia, mely 1878 óta tapasztalható volt. 1878 és 1905 között ugyanis a nemzetiségi származású képviselők elsősorban a kormánypártot erősítették, míg 1878 előtt egy jelentős nemzetiségi klub is helyet foglalt a parlamentben, mely ellenzéki szerepet vitt. Ez a helyzet tért vissza 1905 és 1910 között, hiszen a szabadelvűek ellenzékeként fellépő nemzetiségi pártoknak nem sikerült megegyezniük a kormányra került ellenzékkel, őket ugyanis nem a közjogi problémák fordították szembe a kormánypárttal, hanem az etnikai alapú kérdések. A Nemzeti Munkapárt megszerveződése a nemzetiségek tekintetében is elindított egy visszarendeződési folyamatot, a Tisza István vezette kormánypárt soraiban újra ott találjuk a nemzetiségek képviselőit, míg az (örökös) ellenzéki szerepet betöltő nemzetiségi pártok marginalizálódási folyamata is elindult. Pap József jelentős regionális különbségeket detektált az azonos nemzetiségek országgyűlési reprezentációjában. Jó példa erre a románok esete, ugyanis a magyarországi románok alulreprezentáltsága nem volt súlyos, az adatokat Erdély torzította el. Pap József kutatási eredményeit Magyarország Nemzeti Atlaszában első kötetében is megjelenítette (e térképeken azonban a projektazonosítót sajnos nem lehetett feltüntetni).²⁴

Vlad Popovici, Vörös László és Pap József publikációi is azt támasztották alá, hogy a nemzetiségi alapú érdekképviseletnek sem csupán egyetlen útja létezett a dualizmus időszakában. A szabadelvű magyar állam támaszkodhatott olyan nemzetiségi politikusokra, akik a politizálás alapjaként nem az etnikai hovatartozást határozták meg. Nem csupán a szászok esetében beszélhetünk az együttműködés jelenségéről. Erről a kooperáló nemzetiségi politikáról, említés szintjén gyakran olvashatunk a hazai szakirodalomban, de az alapos feltárása hiányzik. A 20. században létrejövő utódállamok történelemszemléletében az együttműködőket gyakran renegátnak tekintették, jelentőségüket csökkenteni igyekeztek. A kutatás során megjelent publikációk azonban az érdekérvényesítés különböző útjait mutatják be, és nem a 20. század irányából óhajtának ítélni a közjogi alapon szerveződő magyarországi pártokkal együttműködő, a vármegyei és a települési önkormányzatokban, a különböző hivatalokban szerepet vállaló nemzetiségi háttérű személyek felett. Ez a téma még vissza fog térni a csoport vármegyei és városi kutatásainak bemutatása során is.

²⁴ Pap 2022b.

Lokális elit

Vármegyék és székek hivatalokai

A vármegyékre vonatkozó kutatásaink két területre összpontosítottak. Az egyik Észak-Magyarország, a másik pedig Erdély és a Partium volt. A kutatási terv elkészítésekor ugyanis azokra a területekre fókuszáltunk, melynek lakossága az átlagtól jóval elmaradva tudta bejuttatni saját nemzetiségi elitjét a parlamentbe. Ezek a kerületek pedig elsősorban a szlovákok és a románok által lakott vidékek voltak. Ezen képvisleti deficit miatt elemeztük éppen a szlovák és a román nemzetiségi politikusokat.

Észak-Magyarország, magyar–szlovák–ruszin lakta terület

Észak-Magyarország középső vidékére fókuszált kutatásaiban Bóna László, aki nem csupán a terület vármegyéinek, hanem a városainak regionális sajátosságait is vizsgálta. A kutatás első szakaszában Bóna László feltérképezte három város és a hozzájuk kapcsolódó vármegyék (Besztercebánya – Zólyom vármegye, Losonc – Nógrád vármegye, Késmárk – Szepes vármegye, továbbá Árva, Turóc és Liptó vármegyék) hivatalnoki karát és elitcsoportjait. Mintegy 2000 személy adatait gyűjtötte össze. Ez az adatbázis lehetővé tette a regionális elitstruktúrák összehasonlító elemzését, valamint a politikai szerepvállalás térbeli mintázatainak vizsgálatát. Az általa összegyűjtött és feldolgozott anyagban megtalálhatók választói névjegyzékek, közgyűlési jegyzőkönyvek, hivatalnoki névsorok és helyi sajtótermékek, melyek alapján részletesen rekonstruálható a városi és vármegyei politikai döntéshozatal mechanizmusa. Bóna László kimutatta, hogy a helyi elit – kihasználva a korabeli közigazgatási és politikai rendszer lehetőségeit – meghatározó szerepet játszott a választási folyamatok irányításában. A vármegyei hivatalok és a városi önkormányzat összefonódása biztosította a politikai hatalom megtartását, miközben a nemzetiségi népesség politikai képviselete elenyésző maradt. Bóna László kutatásai fontos regionális nézőponttal gazdagították a kutatócsoport egészének munkáját, rávilágítva a parlamentarizmus, a városi közigazgatás és az etnopolitikai viszonyok összefüggéseire.²⁵ A témában megjelentetett monográfiája mellett elkezdte annak a mintegy 500 dualizmus kori észak-magyarországi országgyűlési képviselőnek a prozopográfiai feldolgozását, akik a szlovákok által lakott kerületekről kerültek be a magyar parlamentbe. Ezzel az elemzéssel Vlad Popovici és Vörös László kutatási eredményeihez hasonló vizsgálatot tervez megvalósítani.

Pap József a dualizmus kori Zemplén vármegye hivatalnoki karának összetételét és társadalmi hálózatait vizsgálta, különös tekintettel a közigazgatási tisztikar és az országgyűlési képviselők közötti kapcsolatokra. A munka során a korábbi kutatásaira építve bemutatta a vármegye területi, etnikai és politikai szerkezetét, amely alapvetően meghatározta a helyi elit kialakulását és működését. Zemplén azért is volt megfelelő

²⁵ Bóna 2023; 2024a.

terepe a kutatásnak, mert egyrészt nemzetiségileg vegyes terület volt, és jelentős, jó forrásadottságokkal rendelkező nemesi családokkal rendelkezett. Speciális volt a járási és a választókerületi beosztása is. A nemzetiségi területeken kevesebb választókerületet alakítottak ki, így ott jelentős számú választó koncentrált, míg a magyarok által lakott területet több kerületre osztották, így ott kerületenként alacsonyabb lett a választók száma. Ez a sajátos aránytalanság a politikai reprezentáció mesterséges torzítását tükrözte, amelynek célja a nemzetiségi befolyás korlátozása volt – olyan mintázat, amely Erdély példájához hasonlóan a korszak választási rendszerének rejtett politikai logikáját jelezte.²⁶ Az összeállított vármegyei archontológia adataira támaszkodva további adatgyűjtést lehetett folytatni az azonosított hivatalnokok (424 fő) rokoni kapcsolatrendszeréről. A vezető hivatalnokok és az országgyűlési képviselők (119 fő) esetében hálózatelemzés is elvégezhető volt. A vizsgálat eredményei alapján Zemplén vármegye közigazgatását a dualizmus teljes időszakában a helyi, hagyományos nemesi eredetű elit uralta. A tisztviselői posztok többnyire ugyanazon családok kezében öröklődtek, és a rokoni hálózatok stabilan meghatározták a hivatalviselés rendjét. A Dókus, Meczner és Molnár családhoz hasonló dinasztiák tagjai generációkon át jelen voltak a megyei közigazgatásban, ahol a tisztségek nem pusztán hatalmat, hanem társadalmi identitást is jelentettek. Bár a legtöbbjük nem rendelkezett jelentős birtokkal, a társadalmi státuszt a közszolgálat, a kapcsolati tőke és a hivatalnoki karban betöltött szerep biztosította. A hivatalnoki pálya tehát nem a gazdasági felemelkedés eszköze volt, hanem a társadalmi folytonosság és presztízs fenntartásának formája. A zempléni elit professzionális, államhoz lojális, de szűk körben önreprodukáló társadalmi csoportként működött: tagjai elsősorban a közszolgálat ethoszát örökölték és örökítették tovább. A karrierépítés kulcsa az országos kapcsolatrendszerhez való hozzáférés és a helyi beágyazottság megőrzése volt, amit a rokoni hálózatok és a házassági stratégiák biztosítottak. A megye nemzetiségi viszonyai és a főnemesség erős jelenléte egyfajta kiegyensúlyozott, de hierarchikus hatalommegosztást alakított ki: a nemesi hivatalnoki réteg stabilizálta a közigazgatást, miközben a nemzetiségi területeken a politikai képviselet formális, de korlátozott maradt. Pap József zempléni adatait összehasonlította a társadalmilag és gazdaságilag modernbb Heves vármegyével, ahol a dualizmus végére új, nem nemesi hátterű tisztviselők is megjelentek, és a hivatalnoki kar fokozatosan nyitottabbá vált. Ezzel szemben Zemplénben a stabil, konzervatív szerkezet megőrződött: az újonnan érkező hivatalnokok többnyire házasság révén integrálódtak a régi elitbe, ami a társadalmi reprodukció hagyományos mechanizmusát konzerválta.²⁷ Sáros vármegye esetében az archontológia elkészült, és a hevesi és zempléni kutatáshoz hasonló adatgyűjtés folyik.

²⁶ Pap 2023.

²⁷ Pap 2025a.

Kelet-Magyarország és Erdély, magyar–román és részben ruszin lakta terület Pál Judit kutatásai az erdélyi vármegyei tiszttviselői kar 19. századi átalakulásaira irányultak. Egyik vizsgálatában a Székelyföld hagyományos közigazgatási testületeinek 1848 utáni változásait elemezte. Eredményei szerint az 1848–49-es forradalom és szabadságharc önmagában nem számolta fel az addigi közigazgatási struktúrákat, de a tiszttviselői kar személyi összetétele jelentősen kicserélődött. A forradalom idején polgári és katonai közigazgatás párhuzamosan működött, kormánybiztosok kinevezésével – emiatt a személycserék nehezen követhetők. Az 1849–1860 közötti neoabszolutizmus alatt Erdélyben is felszámolták a hagyományos vármegyei/széki beosztást; 1854-re gyakorlatilag teljes elitcsere zajlott le: a korábbi helyi tiszttviselőket majdnem mindenhol idegen hivatalnokok váltották fel. Az 1861-es rövid alkotmányos időszakban (az Októberi diploma nyomán) Erdélyben is újjáalakultak a magyar alkotmányos alapon működő vármegyei és széki tiszttkarok, de amikor az év végén a bécsi kormányzat ismét centralizációra törekedett, az erdélyi testületek tiltakozásul testületileg lemondtak. Az ezt követő átmeneti provizórium (1862–1865) idején megint változott a személyi állomány. Végül a kiegyezést követő első szabad tisztújításkor a Székelyföldön újra szinte teljes körű elitcsere történt: a tiszttkarok túlnyomórészt új emberekből álltak, illetve Udvarhelyszéken részben azokból, akik már az 1861. évi rövid alkotmányos időszakban is hivatalnokok voltak. Pál Judit kimutatta, hogy 1867-ben minden székben hasonló mértékű volt a diszkontinuitás, később azonban a személyi változások dinamikájában akadtak kisebb eltérések. Az 1876. évi közigazgatási reform – amely a vármegyék területi beosztását is módosította – Székelyföldön például Csík vármegyét érintette a legkevésbé (területe változatlan maradt, az újonnan bekerülő hivatalnokok aránya alacsony maradt). Háromszék és Udvarhely vármegye esetében is csak a szokásos mértékű személycserék történtek. Ezzel szemben Marosszék esetében – amelyet összevontak a szomszédos Torda vármegye keleti felével, létrehozva Maros-Torda vármegyét – jelentős személyi átalakulás történt, mivel az új vármegye tiszttkara két különálló hagyományú terület elitjéből tevődött össze. Hosszabb távon a székely vármegyei elit viszonylagos stabilitást mutatott: a reformkorban és még a dualizmus idején is többnyire ugyanazon családok tagjai töltötték be a hivatalokat, jelezve egy hagyományos helyi közigazgatási elit folytonosságát.²⁸

Pál Judit egy másik kutatásában a vármegyék közigazgatási költségeinek finanszírozását vizsgálta a dualizmusban. Az 1870. évi XLII. törvénycikk elvben előírta, hogy a vármegyék igazgatási kiadásait saját bevételeikből (vármegyei pótdadó) fedezzék, ám a gyakorlatban a kormányzat belátta ennek tarthatatlanságát. Erdélyben már a kiegyezés előtt sem a megyei adóra alapozták a közigazgatás fenntartását, és 1870 után is az állami költségvetés vette át fokozatosan ezt a terhet. Pál Judit áttekintette, hogyan

²⁸ Pál 2021a; 2021b; 2022.

viszonyultak ehhez a törvényhatóságok és a főispánok. Elemezte a vitákat és érveket, valamint számszerű adatok alapján felmérte, milyen lett volna az egyes vármegyék teherbíró képessége, ha a törvényt betű szerint végrehajjták. Megállapította, hogy a vármegyék túlnyomó többsége nem tudta volna önerőből finanszírozni a megnövekedett közigazgatási apparátust és feladatokat. Ugyanakkor jelentős regionális különbségek mutatkoztak. Összehasonlította a vármegyék 1870. évi egy főre jutó adóterhelés szerinti rangsorát a fejlettségi rangsorral (amelyet Szilágyi Zsolt számított ki 1910-re hat összevont gazdasági-társadalmi mutató alapján). Kiderült, hogy mindkét listán Moson vármegye állt az első helyen; a top 10-ben 6 vármegye mindkét rangsorban szerepel, és az első harmadban ~71%-os átfedés volt. Ugyanakkor még a szegényebbnek tartott régiókban is akadtak mikroregionális különbségek: például Erdélyben a szász autonómiájú területek egy része (pl. Brassó vidéke) országos összehasonlításban is az élmezőnyben volt (Brassó vidéke a 10. helyen 1910-ben).²⁹

Szabó Zsolt Máramaros vármegyének a prozopográfiai vizsgálatát végezte el. A vizsgálatának az újszerűségét a hosszú időintervallum, valamint a kevésbé kutatott, etnikailag sokszínű és periférikus Máramaros vármegye választása adta. Összesen 527 tisztviselő életútját rekonstruálta. Az elemzés a kutatócsoport által vizsgált három fő kérdéskörre épült: a nemzetiségi viszonyokra, a tisztikaron belüli kontinuitásra és a hivatalnokok professzionalizációjára. Tapasztalatai szerint a tisztikar etnikai összetétele fordítottan arányos volt a lakosságéval. A 18. század közepéig a románok adták a tisztikar többségét, a 19. században azonban visszaszorultak, bár befolyásos román családok továbbra is jelen voltak a főtisztviselők között. A magyarok előnyét a koronavárosok közelsége, a jelentős nemesi háttér és a kedvező politikai klíma biztosította. A román kisnemesség hungarus tudata elősegítette integrációjukat a magyar vármegyei elitbe, asszimiláció nélkül. A rutének zárt, differenciálatlan társadalma csak a neoabszolutizmus idején termelt ki egy hivatalviselő réteget, de 1867 után a karrier már asszimilációval járt. A tisztikar kontinuitása a teljes vizsgált korszakban jelentős volt, a fluktuáció alacsony maradt, mivel a konzervatív-liberális politikai törésvonalak kevésbé érintették a vármegyét. A belső konfliktusokat inkább a nemesi klánok rivalizálása és a felekezeti feszültségek határozták meg. A forradalom és szabadságharc után is jelentős kontinuitás figyelhető meg. A kiegyezést követően a vármegye elnéző volt a neoabszolutizmus alatt hivatalvállalásra szorult – döntően kevés birtokkal rendelkező – nemességével. A dualizmus elején a „kompromittáltak” áthelyezése miatt nőtt a fluktuáció. Három évtizednyi stabilitás után az 1890-es évek generációváltása és a vármegyét sújtó korrupciós botrányok után újra stabilizálódott a tisztikar, amelynek tagjai az első világháború végéig helyben maradtak. A professzionalizáció jelei 1881 után mutatkoztak: tipizálhatóvá váltak a pályautak, nőtt a szolgálati idő, viszont

²⁹ Pál 2023b.

a közigazgatási hierarchia továbbra is tükrözte a földbirtokviszonyokat. Az impériumváltás után a magyar tisztviselők egy része Magyarországra távozott, és a helyben maradtak a romániai és csehszlovákiai máramarosi magyar kisebbségi közösség vezetői lettek. A román közigazgatási elit azonban átmentette hatalmát, és pozícióban maradt 1945-ig.³⁰

Szilágyi László a dualizmus kori köznemesi középosztály – a „dzsentri” – sorsát, társadalmi helyzetének változását és politikai elitjének kapcsolathálózatát kutatta. Vizsgálatának egyik fókusz a „dzsentri” fogalom kortárs használatára és a nemesi származású társadalmi réteg választójogi pozíciójára irányult. Szilágyi korabeli sajtó- és irodalmi forrásokban végzett szóhasználati (szemantikai) statisztikai elemzéseket az Arcanum Digitális Tudománytár anyagára támaszkodva. Megvizsgálta, hogy a 19. század folyamán milyen gyakorisággal fordultak elő a középosztály különböző csoportjait jelölő kifejezések. Kutatása kimutatta, hogy a „dzsentri” kifejezés a sajtóban és irodalomban szinte elenyésző gyakoriságú. Ezzel szemben a korszak diskurzusában az „úri középosztály” különböző komponenseit más szavakkal írták le: gyakori volt a „nemes” és a „tishti/hivatalnoki” réteg említése, mögöttük némileg lemaradva az „iparos/kereskedő” és a „gazda/birtokos” kifejezések, míg például a „zsidó” szó a középosztály kapcsán csak mintegy 5%-os arányban jelent meg. A legáltalánosabb gyűjtőfogalom az „úr” volt, amely integratív módon utalt a módosabb, tekintélyes emberekre – ennek használata a 19. század folyamán valamelyest csökkent. Szilágyi László elemezte továbbá a nemesség politikai jogainak alakulását is. Szatmár vármegye választói névjegyzékeinek vizsgálata kimutatta, hogy az 1848 előtti nemesség dualizmus kori utódainak harmada elvesztette választójogát. Ugyanakkor a hagyományos nemesi elit továbbra is igyekezett megtartani társadalmi és politikai befolyását, aminek eszköze a zárt családi kapcsolatháló fenntartása volt, ami viszont a modernizálódó társadalomban egyre inkább az elit elszigetelődéséhez vezetett.³¹

Szilágyi kutatásának másik pillére a Szatmár vármegyei archontológia összeállításakor azonosított dualizmus kori politikai elit családi-házassági hálózatának feltérképezése volt, egy új módszertani megközelítéssel. Elsőként alkalmazta a magyar történetírásban a Mérei Ferenc által kidolgozott történeti szociometria módszerét, hogy megvizsgálja a szatmári politikai elit férfi- és nőági rokoni kapcsolatrendszerének szerkezetét. Az eredmény egy szűk, rokoni szálakkal szorosan összefűzött elitcsoport képe lett, amely ugyanakkor házasságok révén nyitott volt a tágabb nemesi közeg felé is (tehát nem pusztán egymás között házasodtak, hanem más, parlamenti képviselőt nem adó nemesi családokkal is összekapcsolódtak). Ez a rokoni hálózat adta a vármegye képviselőinek harmadát (76 fő). Szilágyi értékelése szerint ez a kiterjedt rokoni háló

³⁰ Szabó 2023; 2025.

³¹ Szilágyi 2023.

egyrészt hozzájárult ahhoz, hogy a köznemesi elit politikai befolyása a dualizmusban is fennmaradjon (a családi összeköttetések elősegítették a karrierépítést és az erőforrások mozgósítását), másrészt azonban épp a zártsága miatt ez a réteg elszigetelődött a társadalom szélesebb köreitől.

Szendrei Ákos a Bihar vármegyei berettyóújfalui választókerület társadalmi és politikai jellemzőinek, helyi és országos elitjének az elemzésével csatlakozott ehhez a kérdéskörhöz az 1848 és 1918 közötti időszakra fókuszálva. A vizsgálatot tágabb kontextusba helyezve összevetette Berettyóújfalu képviselőinek adatait tíz szomszédos választókerület (köztük Debrecen, Nagyvárad és Bihar, Hajdú vármegyei kerületek) képviselőinek adataival, valamint az országos tendenciákkal. Szendrei prozopográfiai adatgyűjtést végzett: a vizsgált térségben 1848–1918 között összesen 183 mandátum betöltésére került sor (Berettyóújfaluban 22, a többi kerületben együtt 161), ezeket 89 személy töltötte be, akiknek az adatait elemezte különböző szempontok alapján (pártállás, társadalmi származás, iskolázottság, hivatalviselés stb.). Eredményei szerint Berettyóújfalu esetében egy „köztes” jellegű politikai elit rajzolódik ki. A kerület képviselői többnyire a helyi tradicionális birtokos köznemesi elitből származtak, magas végzettségűek voltak (zömmel jogi diplomával rendelkeztek), sokan közülük korábban a vármegyei igazgatásban (főszolgabíróként, alispánként stb.) futottak be karriert, és leggyakrabban ellenzéki pártok színeiben jutottak mandátumhoz. Ezek a jellemzők lényegében összhangban voltak az országos tendenciákkal a vidéki kerületek esetében, és illeszkedtek Bihar vármegye és környéke tradicionálisan inkább ellenzéki beállítottságú politikai kultúrájához. Azaz Berettyóújfalu választókerületének „politikai társadalma” nem tért el markánsan sem a tágabb régió, sem az ország átlagos mintázatától. Szendrei kutatásai így arra mutatnak rá, hogy a dualizmus kori választási rendszer merevsége miatt egyes dinamikusan fejlődő városok (mint Nagyvárad) alulreprezentáltak maradtak, miközben a vidéki kerületek politikai elitje továbbra is a hagyományos helyi elitből merítkezett, és a politikai modernizáció üteme e tekintetben csak mérsékelt volt.³²

A vármegyei kutatások közös tanulsága, hogy a dualizmus kori helyi politikai és közigazgatási elit a kiválasztott vármegyékben zárt, a rendi időszak hagyományaira támaszkodó (főként nemesi származású) csoport maradt, amely sikerrel őrizte hatalmát és befolyását. A vezető tisztségeket gyakran ugyanazon családok tagjai töltötték be generációkon át, rokoni hálózatok és a hivatalok „öröklődése” révén. A választási rendszer és a közigazgatási struktúra torzításait kihasználva ez az elit korlátozta a nemzetiségi (szlovák, román, rutén) lakosság politikai képviseletét, és csak mérsékeltten engedett teret új, nem nemesi hátterű szereplőknek. Kivételt csupán Máramarosban találtunk, ahol a nemesség maga is nemzetiségileg tagolt volt, és ezek a csoportok nem asszimilálódtak. A korszak végére a professzionalizáció jelei tapasztalhatók, és megindult

³² Szendrei 2024.

némi nyitás, azonban összességében tovább élt a helyi elit folytonossága: a dualizmus korának politikai-közigazgatási rendszere minden vizsgált területen a hagyományos elit dominanciáját és önreprodukcióját erősítette meg.

Városi tisztviselők (lokális elit)

A városokra vonatkozó kutatások a vármegyékhez hasonló földrajzi területre összpontosítottak. A kutatási terv elkészítésekor az volt az alapkoncepciónk, hogy a vármegyei kutatáshoz kiválasztott területek települései közül válasszunk ki olyan példákat, melyek segítségével a vármegyei és a városi elit alakulásában megfigyelhető hasonlóságok és különbségek kimutathatók. A városokkal kapcsolatos kutatások azonban kevésbé voltak koncentráltak. Egyrészt a kutatócsoportnak helyet adó Eger vizsgálatát is folytattuk, hiszen ezzel a településsel kapcsolatban jelentős tudás halmozódott már fel, melynek publikálása fontos referenciapontot jelent a magyar várostörténet-írásban. Valamint másrészt időben is szélesebbre tártuk a kutatásunkat, így került be Nagy Andornak a kora újkori Brassót is érintő munkája, mely elsősorban az alkalmazott adatfeldolgozási, adatelemzési és vizualizációs módszer miatt kötődik szorosan a kutatócsoportához.

Észak-Magyarország városai

Bóna László a kutatócsoport vizsgálatainak keretében a dualizmus kori városi politikai és társadalmi folyamatokat Besztercebánya, Losonc és Késmárk példáján elemezte. A kutatás alapját a dualizmus kori statisztikai adatok, a fennmaradt – gyakran töredékes és sérült – szlovákiai levéltári források, valamint a korabeli sajtó, szakirodalom és visszaemlékezések képezték. A 19. század második felében e városok társadalma eltérő asszimilációs mintákat mutatott, amit környezetük, történelmi hagyományaik és demográfiai adottságaik egyaránt befolyásoltak. Losonc etnikailag viszonylag stabil maradt, Besztercebánya fokozatosan a magyar nyelvűség felé tolódott el, míg Késmárk elveszítette korábbi német jellegét, és fokozatosan szlovákosodott és részben magyarosodott. Bóna László elemzése azonban felhívta arra a figyelmet, hogy a különböző társadalmi csoportok nyelvhasználata árnyaltabb képet mutatott. A kutatás kimutatta, hogy az asszimiláció nem egyirányú folyamat volt, hanem a társadalmi mobilitás, a hivatalviselés, a gazdasági előrejutás és a személyes kapcsolatrendszerek révén zajlott. A városi és vármegyei elit a magyar állameszme keretei között igyekezett megtartani pozícióit, miközben a lakosság többnyelvű, kevert identitású maradt. A statisztikai adatok ezért csupán pillanatfelvételek: a valóságban az identitások rugalmasan, gyakran egyetlen generáción belül is változtak. A politikai lojalitás sok esetben fontosabbnak bizonyult a nyelvi hovatartozásnál, ami a városi elit pragmatikus magatartását tükrözi.

Ennek megfelelően a három város politikai viselkedése is eltért: Besztercebánya és Losonc többnyire a kormánypárti politikát támogatta, míg Késmárk inkább ellenzéki hangot ütött meg. A magyar nyelvű közigazgatás és a helyi sajtó fokozatosan

háttérbe szorította a többnyelvűséget, de e folyamat üteme városonként különbözött. Losoncon az FMKE és a helyi lapok révén erőteljesebb volt a magyarosító törekvés; Késmárkon a vallási és iskolai szintér játszott fontosabb szerepet; Besztercebányán pedig inkább mérsékelt, integratív modernizációs folyamat figyelhető meg. Bóna László kutatása arra mutat rá, hogy a dualizmus kori „Felvidéken” zajló asszimiláció és politikai modernizáció nem központilag irányított, hanem lokálisan formálódó, társadalmilag differenciált folyamat volt. A városi és vármegyei közigazgatás politikai befolyása döntően alakította a helyi közösségek önazonosságát, a fennmaradt források és visszaemlékezések pedig e folyamatok szubjektív tükrét őrizték meg.³³

Berecz Anita kutatásai során olyan városok hosszú 19. századi összehasonlító elemzését végezte el, melyek 1848 előtt ugyan nem rendelkeztek szabad királyi városi címmel, de lakosainak körében kimutatható volt a polgári öntudat léte, és a legtöbb esetben belső életükben, a szabad királyi városok mintájára, polgárjogot alkalmaztak. Berecz Anita kutatásának kiindulópontja Eger város társadalomtörténete volt, mely munkának a monográfiává fejlesztése történt meg a kutatás első éveiben.³⁴ Ezzel párhuzamosan kezdett forrásgyűjtésbe Rimaszombatban és Rozsnyón. Feldolgozta mindkét város dualizmus kori képviselőtestületi (tanácsülési) jegyzőkönyveit, és ezek alapján összeállította azok 1867–1910 közötti archontológiáját. Emellett összeállította a rozsnyói al- és főtizedeseket listáját, akik ugyan nem voltak tagjai a városi testületnek, de a helyi közigazgatás segédszereplőiként (pl. városrészek, utcák szintjén) tevékenykedtek. Hasonló volt a szerepük a több településen ismert, de Egerben jelentős kutatástörténettel rendelkező fertálymesterekhez. A választási részvétel társadalmi bázisát jelentő országgyűlési választói névjegyzékeket Rozsnyó esetében adatbázisba rögzítette, melyeket kiegészített az adóösszeírások és a polgárjogi kimutatások segítségével. A felekezeti anyakönyvek felhasználásával nemcsak a rokoni kapcsolatrendszert, hanem a polgárok és hivatalnokok felekezeti sajátosságait is fel tudta tárni. Ezek az adatok szükségesek egy római katolikus és evangélikus vegyes lakosságú püspöki mezőváros hatalmi viszonyainak megértéséhez. Kutatásainak másik fő terepe Rimaszombat volt, ahol a rozsnyóihoz hasonló adatgyűjtést hajtott végre. Rimaszombat esetében a „polgárjog” és „lakos” fogalmak használatát, illetve ezzel összefüggésben a földesúri joghatóság és a település közötti viszonyrendszert tudta elemezni. A városfejlődés párhuzamai miatt vizsgálta azt is, hogy a szintén püspöki mezőváros Veszprém nemesi hogyan viszonyultak az 1848-ban újonnan bevezetett helyhatósági választójoghoz, különösen a régi kiváltságos (úrbéri) jogon alapuló választási census megszűnéséhez. Valamint a szabad királyi városi kiváltsággal szintén nem rendelkező nyíregyházi polgárkönyv és választói névjegyzék feltárását is elvégezte. Ezek a párhuzamok lehetőséget nyújtottak

³³ Bóna 2022; 2024b; 2024a.

³⁴ Berecz 2022a; 2022b; 2023a; 2023b.

arra, hogy egy olyan összehasonlító vizsgálat induljon meg, mely a korábban kevés figyelmet kapó, az 1848 előtti jogi városkategóriába be nem sorolható, de funkcióikat tekintve egyértelműen városnak tekinthető települések társadalomfejlődési sajátosságait és a birtokosokkal való konfliktusait tárja fel. Ezeknek az 1848 előtti viszonyoknak pedig hosszú távú társadalmi és politikai következményei lehettek.³⁵ Mindezek alapján Berecz Anita a jövőben a nyíregyházi és rozsnyói városfejlődést tervezi összevetni az egri tapasztalatokkal, hogy komparatív várostörténeti elemzés keretében vizsgálhassa a polgárosodás és politikai modernizáció mintázatait az eltérő történeti-földrajzi kontextusú magyar városokban.

Az egri kutatáshoz kapcsolódott Pap József munkájának egy részlete, melyben a város választóinak összetételét elemezte 1848 és 1918 között. A vizsgálat rámutatott arra, hogy bár az 1848 és 1918 között eltelt időszakban nem történt mélyreható változás a választójogi szabályozásban, azonban az apróbb módosítások is jelentősen befolyásolták a választók belső összetételét. Mivel a választók létszámában érdemi változás nem történt, csak a belső összetétel feltárásával juthatunk közelebb a politikai hatások megértéséhez. Különösen igaz volt ez az 1874 és 1875 közötti időszakra, amikor egy új választói csoport megjelenése együtt járt a korábbi választók jóval nagyobb körének a jogvesztésével. A választók körének átalakulását pedig követte a politikai élet átrendeződése, a kormányoldal pozícióinak erősödése. 1901-ben egy ellentétes folyamat az ellenzék befolyásnövekedésével járt együtt. A választási eredményeket nyilvánvalóan egyéb viszonyok is befolyásolták, de jól érzékelhető, hogy időről időre lényeges faktor lehetett a választók körének átalakulása. Ezek a hatások azonban nem voltak oly dominánsnak, hogy az egyéb belpolitikai tényezők idővel felül ne írják, ne semlegesítsék azt. Nemcsak a reform ténye, hanem annak elmaradása is hatott a város politikai életére. A választójogi reformot elutasító, századfordulót követő publicisztika érvrendszere is jelezte azt, hogy egy feszültégekkel és belső ellentmondásokkal terhelt időszakban a hatalom fenntartása már csupán a kérdés hiszterizálásával, az állampolgárok jelentős részenek a demonizálásával volt elképzelhető. Az általános, titkos és egyenlő választójogra gyakran úgy tekintettek, mint az ország biztonságát veszélyeztető eszmére. Nemhogy a bővítés, hanem éppen a szűkítés lehetősége is felmerült az egri írásokban. Ami pedig azt is jelezte, hogy a város véleményformáló értelmisége nem az ország demokratizálódását tartotta a kor problémáira adott adekvát válasznak. A pozícióőrzés eszköze tehát a választójogi rendszer fenntartása volt.³⁶

Bozó-Szűcs Diána Aszód társadalmi és lokális politikai viszonyait kutatta. Aszódot etnikailag (szlovák–német–magyar) és felekezetiileg (evangélikus–római katolikus–izraelita) vegyes lakossága, valamint mezővárosi jogállása tette alkalmassá a kutatásba

³⁵ Berecz 2024.

³⁶ Pap 2025b.

való bevonásra. Bozó-Szűcs Diána munkája során a felekezeti anyakönyvek adatainak és a település egyéb egyházi és gazdasági forrásainak segítségével szintén személyszintű adatbázist hozott létre. A monográfiájában feldolgozott konkrét eset egy hosszan elhúzódó „lelkészválasztási skandalum” (1847–1864) volt, melyet társadalomtörténeti nézőpontból elemzett. Aszód társadalmja jelentősen átalakult a 19. század folyamán, a bevándorlás hatására a lakosság megduplázódott. A reformkorban főként evangélikus kézművesek és kereskedők érkeztek a városba, majd a század második felében a vasút és az iparosodás hatására inkább katolikus iparosok telepedtek le, ami a település arculatát is átalakította. A népesség többsége eredetileg föld nélküli, de mezőgazdaságból élő zsellér volt, miközben a kézművesek és kereskedők aránya egyre nőtt. A város társadalmát ezek a zárt, foglalkozás szerint elkülönülő csoportok jellemezték. A házassági és keresztszülei hálózatok is a csoportkohéziót erősítették, a földművesek és kézművesek között alig volt átjárás. A 19. század közepi változás nemcsak a lakosság összetételét, hanem a lokális hatalmi viszonyokat is érintette. A Podmaniczky család ugyanis, amely a 19. század közepéig Aszód kulturális és gazdasági fejlődését meghatározta, a század közepétől a birtokaprózódás hatására elvesztette vezető szerepét, a jobbágyszabadítás, majd pedig az azt követő úrbéri kárpótlás is növelte a volt földesurak és a település konfliktusait. Ebben az átalakuló társadalmi és politikai környezetben robbant ki 1847-ben a lelkészválasztási konfliktus. Az evangélikus gyülekezet egy része ugyanis vitatta a lelkészválasztás törvényességét. Az ügy több évig tartó egyházi és politikai vitává terebélyesedett, melyet sajtópolémia és újválasztások kísértek. A gyülekezet megosztottsága a földművesek és kézművesek, illetve a régi és új lakosok közötti ellentéteket tükrözte, de mély társadalmi törésvonalak nem alakultak ki. A konfliktusban megjelentek az identitás és a nyelv kérdései is, bár ezek inkább az értelmiségi diskurzusban kaptak hangsúlyt. A szereplők – mint Koren István és Mikulás Dániel Ede – identitása kettős, helyzethez igazodó módon formálódott, ami jól példázza a korszak társadalmi és kulturális átmenetének összetettségét.³⁷ Bozó-Szűcs Diána adatbázisában azonosította a település vérségi és műrokoni kapcsolatrendszerét is, mely eredményekkel a családtörténeti kutatásokhoz is hozzájárult.³⁸

Kelet-Magyarország és Erdély városai

Ferenczi Szilárd kutatása a dualizmus kori Kolozsvár politikai életének és városi elitjének működését vizsgálta, bemutatva, hogyan illeszkedett a város az országos pártpolitikai rendszerbe, és milyen sajátos helyi erőviszonyok formálták a politikai döntéshozatalt. A 19. század végére Kolozsvár túlnyomórészt magyar nemzetiségű város lett (1869-ben 76%, 1910-re 83%), és a választópolgárok többsége a kormánypártokat

³⁷ Bozó-Szűcs 2023.

³⁸ Bozó-Szűcs 2021.

támogatta. Az ellenzék csupán két rövid időszakban – 1881-ben és az 1905–1906-os politikai válság idején – tudott győzelmet aratni. E rövid epizódokat leszámítva Kolozsvár a dualizmus teljes időszakában kormánypárti fellegrvár maradt. Ferenczi hangsúlyozta ugyanakkor, hogy a választási eredmények, a választójog szűk volta miatt nem tükrözték hűen a lakosság politikai viszonyait: 1891-ben a város népességének mindössze 6,2%-a, 1910-ben is csak 9,2%-a rendelkezett szavazati joggal. A város politikai életét két fő törésvonal határozta meg. Egyrészt az 1870–1873 közötti önkormányzati átszervezés nyomán kibontakozott helyi konfliktus, a „40-es” és „36-os” párt szembenállása: előbbieket a modernizáció és a városigazgatás reformja mellett álltak, míg utóbbiak a régi autonómia megőrzéséért küzdöttek. Másrészt megjelent az országos politikai törésvonal is, a 40-esek a kormánypárthoz, a 36-osok az ellenzékhez kötöttek, s a század végére Kolozsvár városházáján is a Szabadelvű Párt dominanciája érvényesült. Kolozsvár két országgyűlési képviselőt küldhetett a parlamentbe, akik közül az egyik 1884 és 1905 között Hegedüs Sándor közigazdász, egyetemi tanár, későbbi kereskedelemügyi miniszter volt, a másik pedig 1884–1896 között Sigmond Dezső nagyiparos. Az 1905-ös fordulat idején a „nemzeti ellenállás” Kolozsváron is megjelent, de rövid életűnek bizonyult: 1907-től a kormánypárt ismét visszaszerezte vezető pozícióját. Ferenczi vizsgálatának egyik központi kérdése az volt, hogy a kolozsvári városi elit milyen mértékben kapcsolódott az országos politikai elithez. A kutatás szerint a város vezetői ritkán léptek országos politikai pályára, és az országos politikusok is csak elvétve vállaltak helyi tisztséget. Ferenczi Szilárd megállapította, hogy Kolozsvár politikai elitje zárt, helyhez kötött struktúrát alkotott, amely kevésbé volt átjárható az országos politikai mező felé. Míg más nagyvárosokban – például Aradon, Nagyváradon vagy Temesváron – gyakoribb volt a kettős, helyi és országos karrier, Kolozsváron a városi vezetői pozíciók önmagukban is jelentős társadalmi presztízzsel bírtak. A város regionális központi szerepe, kulturális és gazdasági súlya elegendő hatalmat és elismerést biztosított ahhoz, hogy a helyi elit tagjai ne törekedjenek országos politikai szerepre. Ez a stabil, de zárt struktúra nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Kolozsvár a dualizmus korszakában a kormánypárti politika egyik legbiztosabb bástyája maradt.³⁹

Szendrei Ákos várostörténeti kutatásainak terepe Nagyvárad volt. Szendrei Ákos a városnak és országgyűlési képviselőinek a politikai súlyát elemezte az 1867–1918 közötti időszakban. Nagyvárad a dualizmusban robbanásszerű gazdasági és demográfiai fejlődést mutatott, lakossága jelentősen megnőtt (1910-re az ország egyik legnépesebb vidéki városa lett), ennek ellenére a város politikai képviselete aránytalanul csekély maradt, mivel mindvégig csak egyetlen képviselőt küldhetett a parlamentbe. Szendrei összehasonlította Nagyvárad adatait több más várossal: egyrészt olyan nagyvárosokkal, amelyeknek kettő vagy több mandátuma volt – például Debrecen, Kolozsvár,

³⁹ Ferenczi 2024.

Szabadka, Marosvásárhely –, másrészt olyan egymandátumos városokkal, mint Arad, Temesvár vagy Szatmárnémeti. Az összehasonlítás során figyelembe vette a városok népességszámát, nemzetiségi megoszlását, a választásra jogosultak lakosságon belüli arányát, valamint a választók társadalmi összetételét. E mutatók alapján Nagyvárad kiemelkedett a többi vizsgált város közül, azonban mégis csak egy képviselője maradt. Szendrei rámutatott, hogy a kormányzat tudatosan halogatta a választókerületi reformot, mert attól tartott, hogy Nagyváradnak több mandátumot adva könnyen ellenzéki fölény alakulhatna ki. Ennek oka, hogy a városban a választók zöme műveltségi vagy vagyoni cenzus alapján szavazhatott (kb. 70%-uk értelmiségi vagy jövedelmi alapon szerzett jogot), illetve a város lakossága túlnyomórészt magyar nemzetiségű volt (90% feletti arányban), ami a korabeli tapasztalatok szerint növelte az ellenzéki érzelmű választók arányát. A hatalom számára így Nagyvárad bővülő politikai súlya kockázatot jelentett volna. Politikai orientációját tekintve a város egyébként változékony volt: 1867 után kezdetben túlnyomórészt ellenzéki képviselőket választott (az 1860-as évek végétől 1875-ig), majd 1875 és 1901 között inkább kormánypárti jelöltek győztek, összességében Nagyvárad a vegyes preferenciájú települések közé tartozott. Az 1905–1906-os belpolitikai válság idején (amikor az ellenzéki pártok egyesülve legyőzték a Szabadelvű Pártot) Nagyvárad is ellenzéki képviselőt választott, de a válság után visszatért a kormánypárti oldalra. 1913-ban ugyan elfogadtak egy választójogi reformot, amely Nagyváradnak már két képviselőt juttatott volna, de újabb általános választás a monarchia összeomlása előtt már nem zajlott le.⁴⁰

Nagy Andor kutatása Brassó városvezető elitjének társadalmi és politikai szerkezetét tárta fel a 17–19. század folyamán, különös tekintettel a tisztségviselés öröklődésére, a rokoni hálózatokra és a patrícusi identitásra. A vizsgálat eredményei több kisebb tanulmány és egy monografikus igényű kötet formájában jelentek meg, amelyek egymásra épülve mutatják be, hogyan öröklődött tovább a hatalom a brassói vezető családokban, miként alakultak ki dinasztikus mintázatok, és milyen tényezők vezettek e zárt struktúrák fokozatos oldódásához a 19. századra. A korábbi, 17–18. századi kutatási fázisok feltárták, hogy a kora újkori városi elit nem pusztán formális intézményi hierarchiaként működött, hanem szoros családi és házassági szövetségek hálózataként. Brassó esetében a városbírói és városgazdai tisztségeket generációkon át egymással rokoni kapcsolatban álló személyek töltötték be, ami a városi hatalom dinasztikus továbbörökítését eredményezte. A 19. század folyamán azonban ez a dinasztikus struktúra fokozatosan megbomlott. Brassó város igazgatásában szervezeti változások is történtek: a hagyományos városbíró és városgazda tisztségeket előbb a főbírói, majd a polgármesteri poszt váltotta fel. A 19. században Brassóban már 12 különböző személy töltötte be a város első emberének szerepét (főbíró vagy polgármester),

⁴⁰ Szendrei 2021.

és mindannyian más-más családból származtak – ez jelzi, hogy a városvezetés nyitottabbá vált, megszűnt a néhány család monopóliuma. Ugyanakkor Nagy Andor rámutatott, hogy a rokoni-házassági összefonódások hatása nem tűnt el azonnal: a 19. századi Brassó városvezetőinek mintegy kétharmada még mindig rokoni kapcsolatban állt egymással (főként a század első felében), míg a második felében belépő új vezetők között már sok kívülálló volt, akiket nem kötöttek a régi patrícius családokhoz családi szálak. A kutatás hosszú távú tanulsága, hogy a 17–18. századi patrícius elit vizsgálata nélkül nem érthetjük meg a 19. századi városi modernizáció természetét. Brassó példája azt mutatja, hogy a korábbi zárt, dinasztikus városvezetés a polgárosodás és modern közigazgatás hatására fokozatosan átalakult, egy meritokratikusabb, teljesítményelvűbb városi elit kezdett formálódni – ugyanakkor a régi elit nem tűnt el nyomtalanul, hiszen értékrendje és családi öröksége sokáig éreztette hatását. Nagy Andor kutatása így hozzájárul a kelet-közép-európai várostörténethez is, bemutatva egy konkrét példán keresztül, hogyan zajlott a városi elit modernizációja és a patríciusból polgármesterré való átalakulás.⁴¹

A várostörténeti kutatások tanúsága szerint a 19. században a magyarországi és erdélyi városok elitje hasonló átalakuláson ment át, ennek mértéke azonban különböző volt. A modernizációs központokban a hagyományos vezetőréteget fokozatosan felváltotta egy modern polgári elit. Az 1848-as választójogi reformok hatására a városi hatalmi struktúra bizonyos fokig megnyílt, a vezető pozíciókat birtoklók rokoni kapcsolatrendszerüket is használták a pozícióik őrzésére. A politikai modernizáció jeleként bevezetett új képviseleti rendszer és az ennek alapján választott önkormányzatiság a századfordulóra megváltoztathatta a lokális hatalmi viszonyokat. Ez a változás a gazdasági modernizáció által erősen érintett Brassó, Nagyvárad és bizonyos szempontból Eger, valamint a kisvárosok közül Aszód esetében jól dokumentálható. Rozsnyó, Rimaszombat, Losonc, Késmárk és bizonyos szempontból Besztercebánya és Kolozsvár esetében a régi elit nagyobb fokú folyamatosságot tudott biztosítani, városvezető pozícióit aktívabban tudta őrizni. Kevésbé volt nyitott az újonnan érkezők előtt.

A kutatások emellett rámutatnak a nemzeti identitás és a városi politika összefonódására is. A 19. század második felében a vizsgált városokban általános jelenséggé mutatkozott meg a magyarosodás: a városi elit és középosztály körében a magyar nyelv és kultúra vált meghatározóvá. A többnemzetiségű központokban a hivatalos közélet nyelve a század végére többnyire a magyar lett, s az etnikai kisebbségek számos tagja beolvadt az önmagát magyarnak vallók közösségébe. Így a helyi politikai elit – Brassó kivételével – a magyar nacionalizmus lokális képviselőjévé is vált.

⁴¹ Nagy 2024.

A dualizmus kori parlamentarizmus regionális vizsgálata rávilágított arra, hogy a modernizáció folyamatai a vizsgált peremterületeken is mélyreható változásokat indítottak el. A közigazgatási reformok nemcsak az intézményrendszert, hanem a tisztviselői elit szerkezetét is részben átalakították. A hagyományos elitstruktúrák azonban még hosszú ideig fennmaradhattak, melynek fontos fenntartói a rokoni hálózatok voltak. Az 1880-as évektől azonban már jól érzékelhető a professzionalizáció folyamata: a tisztviselők számára előírt jogi képzettség, az előléptetés és kinevezés rendszere, valamint a hosszabb szolgálati pályák a bürokratikus karriermodell irányába mutattak, a hivatalviselés egyértelműen életpályává vált. A rokoni kapcsolatok szerepe azonban a vizsgált vármegyei hivatalokon belül nem csökkent, sőt azok egyes vármegyékben – a pozícióörzés eszközeként – még szorosabbra is fűződtek. A századfordulóra azonban az elemzett terület modernizálódó városaiban fokozatos elitváltás történt. A rokoni kapcsolatok jelentősége látványosan csökkent, azonban itt sem tűnt el egészen a korszakban. Jól látható az is, hogy a nemzetiségi elit is differenciálódott: egy részük beilleszkedett a magyar közigazgatásba, mások saját, párhuzamos hatalmi hálózatot építettek. Az új, „kooperatív” román és szlovák politikai elit a lojalitás és a helyi beágyazottság eszközeivel próbált befolyást szerezni.

A kutatás összességében megmutatta, hogy a dualizmus időszakára általában a régi elit különböző mértékű visszaszorulása, átalakulása és a régi és az új elitstruktúrák sajátos együttélése volt jellemző. A rokoni kötelékek mellett új típusú – szakmai, pártpolitikai és társadalmi – hálózatok formálódtak. A regionális perspektíva és a hálózatelemzés révén kirajzolódott, miként kapcsolódott össze a lokális hivatalnoki világ és az országos parlamenti elit, és milyen párhuzamos – egymástól eltérő vagy éppen egymáshoz hasonló – hatalmi viszonyok jöttek létre a különböző modernizációs szintű vármegyékben és városokban.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Ballabás Dániel 2020: Az 1911. évi gazdacímtár adatai a magyar főnemesség genealógiai kapcsolathálózatának tükrében. In: Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka (szerk.): *Hálózat és Hierarchia. Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv, 2020*. Hajnal István Alapítvány, Budapest, 23–50.
- Ballabás Dániel 2021: A hitbizományi földbirtokokról szóló közéleti diskurzus kezdetei a reformkorban. *Agrártörténeti Szemle* (63.) 1-4). 181-194.
- Ballabás Dániel 2023a: Az ókígyósi Wenckheim-kastély vendégekönnyéből kibontható genealógiai kapcsolathálózat. Módszertani tanulmány. In: Ballabás Dániel – Pap József (szerk.): *Hálózatok és kapcsolatok: a Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2021. évi, székesfehérvári konferenciájának tanulmánykötete*. (Rendi társadalom

- polgári társadalom, 35.) Hajnal István Kör - Társadalomtörténeti Egyesület, Városi Levéltár és Kutatóintézet, Líceum Kiadó, Szeged-Székesfehérvár-Eger, 9–25.
- Ballabás Dániel 2023b: The social history of the Hungarian upper nobility in the era of Dualism. New research findings in recent years. In: Pap József – Konyova Annamária (szerk.): *Historia Nostra. Sociáno historické štúdie zo spoločnej-slovensko-mad'arskej minulosti 2.* = *Social history studies from the common Slovak-Hungarian past 2.* Prešovská Univerzita v Prešove, Presov, 97–146.
- Ballabás Dániel 2023c: Entailed lands. Estate policy and nationalism in Hungary at the turn of the 19th–20th centuries. *Historický časopis* (71.) 3. 493–511.
<https://doi.org/10.31577/histcaso.2023.71.3.5>
- Ballabás Dániel 2024a: Kísérlet a „parasztmajorátusok” meghonosítására és/vagy a nemesi középbirtok védelmére. In: Berecz Anita – Kristóf Ilona (szerk.): *A rang kötelez. Rendi és rendies magatartásformák a középkortól a 20. századig.* Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Líceum Kiadó, Eger, 9–25.
<https://doi.org/10.17048/Arangkotelez.2024.9>
- Ballabás Dániel 2024b: Hitbizományok, földbirtokpolitika és nacionalizmus Magyarországon a 19–20. század fordulóján. *Kelet-Közép-Európai Történelmi Tanulmányok* (2.) 2. 119–136. <https://doi.org/10.46438/ECEHS.2024.2.119>
- Berecz Anita 2022a: „Az egyház áldozik a haza javáért imát és dézsmát” : az 1854. évi egri örökváltsági szerződés. *Urbs : magyar várostörténeti évkönyv* 61–80.
- Berecz Anita 2022b: Voters and the Elected. The Kinship Ties of Local Council Members in Eger (1848–1914). In: *Elites, Groups, and Networks in East-Central and South-East Europe in the Long 19th Century.* Brill | Schöningh, Leiden, 186–205.
https://doi.org/10.30965/9783657795215_008
- Berecz Anita 2023a: *Földesúri jobbágyság – városi polgárok. Polgári öntudat és önkormányzat a 19. századi Egerben.* (Társadalomtörténeti monográfiák 14.) Korall Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest.
- Berecz Anita 2023b: The social history of the Hungarian upper Family and kinship relationships in Eger in the second half of the 19th century: A long term study of the family. In: Pap József – Konyova Annamária (szerk.): *Historia Nostra. Sociáno historické štúdie zo spoločnej-slovensko-mad'arskej minulosti 2.* = *Social history studies from the common Slovak-Hungarian past 2.* Prešovská Univerzita v Prešove, Presov, 97–146.
- Berecz Anita 2024: „Városunkba jó reménység alatt befogadtatik”: A rimaszombati polgárjog (1796–1848). *Kelet-Közép-Európai Történelmi Tanulmányok* (2.) 1. 107–128.
<https://doi.org/10.46438/ECEHS.2024.1.107>
- Berecz Anita – Kristóf Ilona (szerk.) 2024: *A rang kötelez. Rendi és rendies magatartásformák a középkortól a 20. századig.* Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Líceum Kiadó, Eger. <https://publikacio.uni-eszterhazy.hu/8237/>

- Bóna László 2022: Losonc városának és közösségének fejlődése a 19. században. In: Peter Kónya – Annamária Kónya (szerk.): *Zemepanské mestá a mestečká v Uhorsku v ranom novoveku* Vydavateľstvo Presovskej Univerzity, Presov, 144–165.
- Bóna László 2023: Egy kormánypárti bátya Zólyom vármegyében – Besztercebánya és választásai a dualizmus korában. *Kelet-Közép-Európai Történelmi Tanulmányok* (1.) 1. 9–29. <https://doi.org/10.46438/ECEHS.2023.1.9>
- Bóna László 2024a: *Asszimilációs folyamatok a dualizmus kori felföldi városokban. Politika, társadalom és asszimiláció Besztercebányán, Késmárkon és Losoncon*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Bóna László 2024b: Losonc etnikai és politikai viszonyai a dualizmus korában. In: Gyurcsík Iván – Somogyi Alfréd (szerk.): „Megtartani és megmaradni”. *Böszörményi István emlékkötet*. Calvin János Teológiai Akadémia, Révkomárom, 210–250.
- Bozó-Szűcs Diána 2021: Újraházasodás és mozaikcsaládok az aszódi evangélikus közösségben (1800–1870). In: Erdélyi Gabriella (szerk.): *Anyák és apák: szülői szerepek, gondoskodás és tekintély a patriarchális családban (1500–1918)*. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések. / Monumenta Hungariae historica. Dissertationes) Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 239–255.
- Bozó-Szűcs Diána 2023: *Az aszódi skandalum. Egy lelkészválasztási per társadalomtörténeti szemszögből 1847–1862*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Ferenczi Szilárd 2024: *Kolozsvár várospolitikája 1886–1918*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár.
- Nagy Andor 2024: *Tisztviselői életpályák*. (Korall Társadalomtörténeti Monográfiák 15.) Korall Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest.
- Pál Judit 2021a: A székely székek tisztikarának változásai a reformkortól a kiegyezésig. In: Fejér Tamás – Gálfí Emőke (szerk.): *A rendtartó történész: tanulmányok Imreh István születésének századik évfordulójára*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Budapest, 331–364.
- Pál Judit 2021b: Schimbări în corpur funcționarilor scaunului Mureș (1840–1876). In: Boar Liviu – Bolovan Ioan – Stanciu Laura (szerk.): *Școală, biserică, stat și națiune în istoria României: Omagiu profesorului Cornel Sigmirean la împlinirea vârstei de 65 de ani*. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 847–864.
- Pál Judit 2022: Continuity and Discontinuity in the Administrative Elite of the Szekler Seats between 1840–1876. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai Historia* (66.) 1. 97–117. <https://doi.org/10.24193/subbhist.2021.1.04>
- Pál Judit 2023a: Changes in the Recruitment of Transylvanian Local Government Representatives (Lord Lieutenants and Prefects) During and After the First World War. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai Historia* (68.) 2. 141–160. <https://doi.org/10.24193/subbhist.2023.2.08>

- Pál Judit 2023b: Az önkormányzat ára: a vármegyék közigazgatási költségeinek fedezése az 1870. évi 42. törvény nyomán. *Korall* (24.) 91. 126–157.
<https://doi.org/10.52656/KORALL.2023.01.007>
- Pál Judit 2025: A főispán nyugdíjba megy: a dualizmus kori főispánok nyugdíjképesége és a közigazgatási gyakorlat. *Korall* (26.) 99. 101–126. doi: 10.52656/KORALL.2025.01.06.
- Pap József 2022a: *Adatbázisok tervezése, létrehozása és felhasználása a történeti kutatásban. Gyakorlati kézikönyv történelem szakos hallgatók és kutatók számára*. Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Líceum Kiadó, Eger.
- Pap József 2022b: A nemzetiségek képviselte a dualizmus kori magyar parlamentben In: Bárdi Nándor – Gyurcsik Iván (szerk.): *Nemzetiségi képviselet Magyarországon és az utódállamok parlamentjeiben (1869–1918 / 1920–1990)*. Országház Könyvkiadó, Budapest, 15–73.
- Pap József (szerk.) 2023: Utak a Tisztelt Házba – Helyi és országos elit a dualizmus korának magyar parlamentizmusában. *Kelet-Közép-Európai Történelmi Tanulmányok* (1.) 1. <https://doi.org/10.46438/ECEHS.2023.1.129>
- Pap József 2023: Zemplén vármegye járási és választókerületi beosztása a dualizmus időszakában. *Annales Historici Prešovieneses* (23.) 1. 82–95.
- Pap József 2025a: Mi viszi előre az embert? Érdem, rátermettség, protekció vagy családiösszeköttetés? Zemplén vármegye képviselői és hivatalnokai a dualizmus időszakában. In: Tamás Ágnes (szerk.): *Kutatások a Habsburg Birodalom és utódállamainak történetéből. Tanulmányok Deák Ágnes tiszteletére*. Kronosz Kiadó, Pécs, 346–369.
- Pap József 2025b: A népképviseleti rendszer a dualizmus kori Egerben. *Agria – Az Egri Múzeum évkönyve (Annales Musei Agriensis)* (55.) 174–191.
- Pap József – Konyova Annamária (szerk.) 2023: *Historia Nostra. Sociáno historické štúdie zo spoločnej-slovensko-mad'arskej minulosti 2. = Social history studies from the common Slovak-Hungarian past 2*. Prešovská Univerzita v Prešove, Presov.
- Popovici Vlad – Ovidiu Emil Iudean [2026]: Romanian Candidates and Rural Voters in Eastern Hungary, the Banat and Transylvania (1880s to 1918). In: Radu S. – Sora A. – Buruiană O. (szerk.): *Integrating the Rural World*. CEU Press, Budapest.
- Popovici, Vlad – Raluca Rus 2025: Romanian Voters in Transylvania and Hungary. The 1881–1884 Electoral Survey by the Romanian National Party. *Acta Marisiensis. Seria Historia* (6.) 1. 29–59. <https://doi.org/10.62838/amsh-2024-0018>
- Popovici Vlad Vasile 2021: „Patrioți” și „renegați”. Reprezentanții politici români din TRansylvania și Ungaria perioadei dualiste în istoriografie. In: Boar Liviu – Bolovan Ioan – Stanciu Laura (szerk.): *Școală, biserică, stat și națiune în istoria României. Omagiul profesorului Cornel Sigmirean la împlinirea vârstei de 65 de ani*. Cluj-Napoca, 127–140.

- Popovici Vlad Vasile 2023: A románok és a magyar országgyűlési választások a 20. század elején. *Kelet-Közép-Európai Történelmi Tanulmányok* (1.) 1. 31–56.
<https://doi.org/10.46438/ECEHS.2023.1.31>
- Szabó Zsolt 2025: *Máramaros vármegye közigazgatási elitje 1822 és 1918 között*. PhD-értekezés. Kolozsvár.
- Szabó Zsolt-Sándor 2023: Máramaros vármegye közigazgatási elitje 1860 és 1867 között. *Erdélyi Múzeum* (2023.) 143–154. <https://doi.org/10.36373/em-2023-1-10>
- Szendrei Ákos 2021: Nagyvárad at the Beginning of Parliamentarism. *PAPERS IN ARTS AND HUMANITIES* (1.) 1. 88–108. <https://doi.org/10.52885/pah.v1i1.16>
- Szendrei Ákos 2024: A berettyóújfalui országgyűlési választókerületben 1848 és 1918 között mandátumot szerzett képviselők összehasonlító vizsgálata. In: Török Péter (szerk.): *Berettyóújfalui és Berettyószentmárton 19. századi társadalomtörténeti kérdései*. (Fejezetek Berettyóújfalui történetéből 3.) Bihari Múzeum, Berettyóújfalui, 81–132.
- Szilágyi László 2023: Rokonok – a „gentry” hálózatszerkezet mintavétele Szatmárból (1867–1918). *Erdélyi Múzeum* (2023.) 143–154.
<https://doi.org/10.17048/Arangkotelez.2024.357>
- Tóth-Barbalics Veronika 2023a: Főrendiházi üléstermek és ülésrend a polgári parlamentarizmus korszakában. *Kelet-Közép-Európai Történelmi Tanulmányok* (1.) 1. 97–117. <https://doi.org/10.46438/ECEHS.2023.1.97>
- Tóth-Barbalics Veronika 2023b: The effect of the 1885 reform of the Upper House of the Hungarian Parliament on the composition of the members (with a special focus on hereditary peers). *Historický časopis* (71.) 3. 473–491.
<https://doi.org/10.31577/histcaso.2023.71.3.4>
- Vörös László 2021: Hungarian governments, authorities of control and supervision, and the Czechoslovakist movement in 1895–1914: surveillance, misinterpretations and countermeasures 1. In: Hudek Adam – Kopeček Michal – Mervart Jan: *Czechoslovakism*. Routledge, London, 93–124.
<https://doi.org/10.4324/9781003205234-3>
- Vörös László 2020: Politická korupcia a parlamentné voľby v Uhorsku v období dualizmu. In: Vörös László (szerk.): *Politická korupcia na území Slovenska a Čiech v 19. a 20. storočí*. VEDA - Historický ústav SAV, Bratislava, 83–125.
- Vörös László [2026]: A Szlovák Nemzeti Párt választási részvételének stratégiái (1872–1910). *Kelet-Közép-Európai Történelmi Tanulmányok*